Zöldi László

Egy szállóige alakváltozásai

„Ha én főnök lennék, bizonyos szint fölött
nem süllyednék bizonyos szint alá."

(Esterházy Péter, Új Írás, 1977/5.)

A kézilabda Nemzeti Bajnokságban a debreceni lányok nem a maguk legjobb színvonalán játszottak. Ezzel magyarázható, hogy az edzőjük, Szilágyi Zoltán ezt mondta róluk: „Egy bizonyos szint felett nem megyünk bizonyos szint alá." (Nemzeti Sport Online, 2023. április 27.) Rögtönzött kijelentését tapintatból nem tettem bele a Lefülelt mondatok című összeállításba, melyet különböző újságok hasábjain és immár portálok digitális felületén is a rendszerváltás óta hetente adok közre. Volt debreceni egyetemistaként a lokis lányoknak szurkolok, ráadásul nem vagyok biztos benne, vajon az edzőjük tudta-e, hogy kitől idéz.

Hallott valahol egy szellemes gondolatot, és alkalomadtán előhúzta. Talán még el is hitte, hogy ő találta ki. De nem ő a szerző, hanem Esterházy Péter, és a *Termelési kissregény*ből való. Van, aki a könyv kulcsmondatának is tartja. Arra is kitérek majd, hogy Esterházy mikor és miért írta le először, most mégis inkább azon érdemes eltűnődni, vajon illik-e, szabad-e az eredeti jelentéstől eltérő felhangot kölcsönözni egy értelmiségi körökben közismert és gyakran idézett szállóigének. A jelenséget „visszájára fordult vagy fordított mondásnak" nevezik a nyelvészek.

Közülük a nemrégiben elhunyt Grétsy László képviselte a legmarkánsabb álláspontot. Szerinte „Ha a közmondás más felhangot kap, s már nem pontosan azt idézi fel, amit föl kellene idéznie, akkor már nem természetes módosulással állunk szemben." (Megjelent az Édes Anyanyelvünk című folyóirat, 1988/2. számában.) A cikk másik pontján még ennél is határozottabban fogalmazott. „Önkényes módosításnak" vélte a jelentésváltoztatást. Mintha vissza is rettent volna a saját szigorúságától, mert megengedőbben fűzte hozzá: „Ha mégis ezt az utat követjük, valamilyen módon utalnunk kell a változtatás tényére."

Nem vagyok nyelvész, de fél évszázados szerkesztői pályafutásom alatt olvastam néhány ezer kéziratot. Az a benyomásom, hogy a közmondás esetében szinte bármilyen értelmezés megengedhető, elvégre a szerző ismeretlen. Illetve túl sokan tettek hozzá az alapgondolathoz,

vagy vettek el belőle, hogy számtalan változatban gyarapíthassa a magyar szólásmondás-gyűjteményeket. Eggyel több értelmezés igazán nem számít. A szállóigének viszont van szerzője, általában közismert és tekintélyes személyiség. Indokolt tehát Grétsy László intelme. A Nemzeti Sportból idézett mondat ugyanis az Esterházy-féle szállóige parafrázisa (átírása, átköltése, értelmezése, változata).

A nagy hírre vergődött mondás egyébként nem 1979-ben látott először napvilágot a *Termelési kissregény*ben. Két évvel korábban jelent meg, az Új Írás című irodalmi folyóiratban. Ha én főnök lennék címmel. A teljes és hiteles szövege pedig ez volt: „Ha én főnök lennék, bizonyos szint fölött nem süllyednék bizonyos szint alá." A huszonhét esztendős író a korszak egyik kisfőnökének adományozott gondolatmenete 1977-ben még nem csinált karriert a hazai nyilvánosság-ban. Csupán az olyan irodalmi ínyencek figyeltek föl rá, mint például a szegedi Farkas Csaba. Literátus újságíróként háromszor is szóba hozta. Kétszer interjúalany szájába adta, akikkel úgy mondatta ki a szellemes és mélyen szántó szállóigét, mintha ők találták volna ki. Egyszer pedig értelmezte a sokjelentésű mondatot. Ezt idézem is majd azt esszé utáni összeállításban.

De visszatérve Grétsy László nyelvészeti értelmezéséhez, az önálló folyóirat-közleményben más funkciója volt a szállóigének, mint a regényben, és megint más most, a debreceni kézilabda-edző spontán megnyilvánulásában. Az Új Írás hasábjain egy minisztériumi főosztályvezető szolgálati gépkocsival jár-kel, és a sofőr óhatatlanul számtalan helyzetben ismeri meg. De az eredeti mondás nemcsak a keletkezése miatt gyökerezik a Kádár-korszakban. Azért is, mert azt a mentalitást fejezi ki, hogy a hivatalos utakon nem ajánlatos berúgni. Ha ugyanis a kádert a fölöttesei a diktatúra jellegéből adódó tisztogatás (csisztka) során ki akarják közösíteni, akkor a sofőrje tanúskodhat ellene. Ő a koronatanú.

Esterházy Péter 1977-ben még csak a képmutatást, az álszentséget akarta jellemezni. Már itt is túllép persze az egyénítésen, ám korjellemző okfejtése csupán a *Termelési kissregény* megjelenése után vált a Kádár-rendszer egyik kulcsmondatává. Szállóigévé pedig 2010 után. Ama véleményformálók gyakran idézett és gyakran változtatott jelmondata lett, akik napjaink szellemi polgárháborújában, az úgynevezett kultúrharcban nem akartak leszállni a nyilvánosság karaktergyilkos színvonalára. A szállóige akkor került az érdeklődés homlokterébe, amikor egy trágár kifejezésekben tobzódó publicista állami kitüntetésben részesült, és ezért hetvenegy közéleti személyiség visszaadta a saját lovagkeresztjét. Esterházy Péter másfél hónappal a közös akció előtt halt meg.

A mondás igazi karrierjét már nem érhette meg, a szállóige ugyanis a polgári ellenállás kifejeződése lett. Ennek egyik legutóbbi példája Batka Zoltán publicisztikája, amely a magyar miniszterelnök strasbourgi jelenlétére utalt. Arra, hogy a vita uniós színhelyén politikai ellenfele, Magyar Péter zsebre dugta a kezét, és e videóra vett mozzanatból a kormánypárti sajtó ágyékdiplomáciai tiszteletlenséget olvasott ki. Az ellenzéki napilap Népszava munkatársa némi okkal állapította meg azt, amit az összeállítás végén majd idézek. Úgy érezte, hogy föl kell venni a harcot az érdes stílusú megmondó emberekkel. Stílszerűbben fogalmazva lehetnek olyan helyzetek, amikor le kell menni kutyába. Ehhez az eredeti jelentésével ellentétesen használta föl Esterházy Péter mondását. Értelmezése azonban akkor lett volna teljes értékű, ha azt is közli az olvasókkal, hogy kinek a mondatát alakította át.

Figyelemre méltó a sokféle alakváltozáson átesett szállóige szerepe a határon túli magyar nyilvánosságban is. Amennyire emlegették a vajdasági fórumokon, annyira nem honosodott meg az erdélyieken. Talán azért nem, mert a jugoszláviai (később szerbiai) magyar szellemi élet közelebb volt és van a posztmodernhez, és így Esterházyhoz is, mint az erdélyi? Végül pedig, hogy az olvasó ne csak értse, hanem érezze is azt a gondolati közeget, amely egy nagy írót jellemez, a tíz Esterházy-parafrázis után idézek még tíz Esterházy-szállóigét is a legutóbbi negyedszázad sajtójából. Béke Esterházy Péter soraira.

Tíz mondat egy Esterházy-szállóigéről

Némely szavak, fordulatok használata vagy kerülése éppily pontossággal jelzi a beszélő műveltségi fokát, tekintve, hogy az ember bizonyos szint fölött nem süllyedhet bizonyos szint alá.

Farkas Csaba szegedi újságíró, Délmagyarország, 1988. november 14.

Az ember bizonyos szint fölött nem süllyedhet bizonyos szint alá, mert akkor már nem művész, hanem iparos.

Csiky László szentesi karikatúraszobrász, Reggeli Délvilág, 1993. augusztus 7.

Ők azok, akik – Eserházyval szólva – bizonyos szint fölött nem mennek bizonyos szint alá.

Gál J. Zoltán újságíró a Bayer Zsolt kitüntetése ellen tiltakozókról, Vasárnapi Hírek, 2016. augusztus 27.

A műsor gazdája egy parázs vita során elejtette azt a mondatot, hogy „Bizonyos szint fölött nem süllyedünk bizonyos szint alá.” Magával a kijelentéssel semmi gond. A bemondó azonban szólásmondásként

hivatkozott rá. Márpedig ez akkor is Esterházy-idézet, ha a fene fenét eszik. Lehet, hogy a tudtom nélkül szólássá vált egy irodalmi alkotás kulcsmondata?

Fehér Miklós vajdasági író, Magyar Szó, 2019. április 11.

Hol vannak már a mai politikából a rendszerváltás utáni évek olyan csillogó intellektusú, talpig úriember véleményformálói, politikusai, mint Kis János, Tamás Gáspár Miklós vagy Tölgyessy Péter? Rájuk igaz volt a gyakran idézett író, Esterházy Péter mondása, amely szint „van az a szint, ami fölött nem süllyedünk egy bizonyos szint alá".

Kárpáti András újságíró, Magyar Nemzet, 2020. november 16.

Esterházy mondata a magyar értelmiségi elit legfontosabb hivatkozási alapjává vált. Folytonosan idézik, miközben megfosztották eredeti kontextusától és – azt hiszem – valódi jelentésétől is.

Bence Erika vajdasági irodalomtörténész, Családi Kör, 2021. október 7.

Sokan leírták ezt a mondatot, azok, akik a szint fölötti kaszthoz tartozónak képzelik magukat. Biztos jó érzés a kiválasztottak közé tartozni, én azonban túl önhittnek, arisztokratikusnak tartom ezt a fogalmazást.

Rapai Ágnes költő, Facebook.com, 2023. november 18.

Bizonyos szint alatt nem beszélgetek.

Havas Henrik újságíró, Facebook.com, 2023. november 27.

Tényleg erős volt középső ujjal az egyezményes nemzetközi jel mutatása a fotósoknak. Engedelmükkel a kép közlésétől eltekintenénk, egy bizonyos szint alá azért ne süllyedjünk még egy olimpiai bajnok hangulatának a kedvéért sem.

Krasz Emil sportújságíró Milák Kristófról, 24.hu, 2024. április 15.

Az Unió glasszékesztyűs széplelkei megértették: egy vastagnyakú parvenü kordában tartásához a bikacsök a megfelelő szerszám, egy bizonyos szint alatt le kell menni egy bizonyos szint alá.

Batka Zoltán újságíró, Népszava, 2024. október 14.

Tíz szállóige Esterházy Pétertől

A függetlenség azt jelenti, hogy valaki nem megy közel a pártokhoz.

168 Óra, 1994. május 11.

Ünnep csak akkor van, ha van hétköznap.

Hajdú-bihari Napló, 1999. június 5.

A régi ember nem nézte, hanem élte az életet.

Kisalföld, 2001. május 4.

Folyamatosan műsoridő van.

Magyar Hírlap, 2003. szeptember 12.

Az író az, akinek gondot okoz az írás.

Békés Megyei Hírlap, 2003. október 18.

A díjaknak megvan a jelentőségük. Ezt főként akkor tudja meg az ember, ha nem kapja meg őket.

Irodalmi Jelen, 2011/november

Ha nincs bíró, akkor nem lehet csalni.

Népszabadság, 2013. június 14.

Írás közben derül ki, hogy mi az, amit írok.

ATV, 2014. május 29.

A könyvespolc jobb hely egy írónak, mint a zászló.

Vasárnapi Hírek, 2014. június 15.

Úgy halunk meg, ahogy éltünk.

24.hu, 2016. május 30.